

MICHEL FOUCAULT: ARHEOLOGIJA ZNAANJA*

TOMISLAV DRETAR
Filozofski fakultet,
Sveučilište u Zagrebu
tdretar2@gmail.com

Arheologija znanja Michela Foucaulta izlazi 1969. godine nakon *Povijesti ludila*, *Rođenja klinike* i *Riječi i stvari*. Ona je specifična time što se isključivo bavi metodom, no nije samo sažetak ili preobrazba onoga već izvedenoga u prijašnjim djelima. Donosi detaljnu razradu, ispravke i unutarnju kritiku metode koja je prethodno razvijana tijekom rada na specifičnim historijskim analizama (npr. povijest medicine i povijest gramatike). Foucault tvrdi da je njegova metoda posljedica obrata unutar historijskog znanja, obrata koji se temelji na diskontinuitetu usprkos kontinuitetu. Analizom posljedica koje uzrokuje uvod pojmova diskontinuiteta, rezova, pragova, granica i nizova on se distancira od strukturalističkih struja. Iako ocrta neke metode korištene u strukturalističkim analizama, on ih pokušava očistiti od svih antropoloških tema. Historija ideja uzima u obzir prekide, no ultimativno ostaje u *maglovitim* kontinuiranostima. To jest, dok se historija ideja bavi konkretnim djelima, razvitkom ideja i trenutkom preobrazbe nekog diskursa ili rekonstrukcijom onoga mišljenoga i rečenoga, arheologija znanja bavi se diskursom samim, onim formacijama, diskurzivnim pravilnostima koje uopće omogućuju, određuju i restringiraju ono što se govori i kako se to govori. Historija ideja tako je još uvijek u traganju za temeljem, onim transcendentnim izvanjskim što nadvisuje diskurs i uvijek se sakriva i nanovo traži. Stoga, *Arheologija znanja* „(...) spada u to polje u kojem se očituju, ukrštaju, isprepleću i specificiraju pitanja ljudskoga bića, svijesti, počela, subjekata“ (str. 25). Ona pokušava opisati pozadinsku strukturu pravila diskurzivnih formacija koje određuju neku konkretnu formaciju znanja.

Foucault ne pristaje na strogi opis razvoja svoje metode. On opisuje pojmovni aparat arheologije znanja i njezine ciljeve, ali zbog specifičnosti njezina predmeta ne dolazi do konkretnog modela. Ono do čega se mora doći arheološkim putem jest individualizirani diskurs. Cilj nije neki opći model koji je moguće rastegnuti i njime objasniti bilo koji diskurs. Iako traži pravilnosti, on traži specifične pravilnosti nekog individualnog diskursa i odnose koje taj diskurs, kao niz iskaza,

* Sandorf i Mizantrop, Zagreb, 2019., preveo: Marko Gregorić

ima ili nema s nekim drugim, srodnim ili nesrodnim diskursom. Potrebno je promatrati diskurs kao diskurs te je stoga analiza primorana prilagoditi se danoj građi. To znači da će arheologija znanja ulaziti u konkretnu građu i doticati discipline kao što je historija ideja, ali neće se koristiti njenim pojmovnikom da bi opisala sadržaj, već će uvijek ostajati na razini odnosa koje taj sadržaj stvaraju. Pri tome, pojam diskursa za Foucaulta nije samo skupina znakova, već konkretna praksa koja čini objekte o kojima govori (str. 64). Diskurs se tako očituje konkretnim društvenim praksama posredovanim subjektima koji djeluju kroz određene institucije i u situacijama koje ih definiraju kao gledalački subjekt, onaj koji pristupa karakteristikama objekta i bilježi informacije. Primjer koji Foucault navodi iz medicinskog je diskursa 18. i 19. stoljeća te zaključuje:

„Ona se treba shvatiti, nasuprot tome, kao uspostavljanje odnosa u medicinskome diskursu između određenog broja različitih elemenata, od kojih su se neki ticali statusa liječnika, neki institucionalnog i tehničkog mjesta s kojeg su oni govorili, a neki njihova položaja kao subjekta koji opažaju, promatraju, opisuju, podučavaju itd. Može se reći kako je to uspostavljanje odnosa između različitih elemenata (od kojih su neki novi, dok su drugi već od prije postojali) proveo u djelo klinički diskurs; upravo on kao praksu između svih njih uvodi sustav odnosa koji nije *stvarno* dat ni unaprijed konstruiran; a ako tu postoji neko jedinstvo, ako načini iskazivanja koje on koristi ili izaziva nisu jednostavno supostavljeni nizom historijskih kontingentnosti, to je stoga što neprestano upotrebljava taj splet odnosa.” (str. 70)

Na temelju određenog diskursa on donosi zaključke o diskursu općenito. U temelju diskursa ne nalazi se racionalni temelj, odnosno diskurs nije samo tkivo racionalnoga znanja. Također, u bazi se ne nalazi subjekt, transcendentalni ego koji ima slobodu iskazati što želi. Ne postoji jedinstvenost subjekta, već je subjekt raspršen. Tek diskurs i specifični uvjeti koje on stvara konstruiraju subjekte. Diskurs povezuje, pokreće elemente u odnos pomoću njemu svojstvenih diskurzivnih i institucionalnih praksa. Okarakterizirana je nestalnost i raspršenost subjekta koji nikada nije jednak samome sebi, već je rezultat specifičnih odnosa. S druge strane tvore se objekti diskursa, oni uvijek nastaju u kompleksnom spletu društvenih, tehničkih, ekonomskih i političkih odnosa. Stoga arheologija znanja ne može iznaći strukturu ili oblik, već „(...) skup pravila koja su imanentna određenoj praksi i koja je određuju u njezinoj specifičnosti” (str. 61).

Temeljna jedinica ili *tkivo* diskursa jest iskaz, ono iskazano, izraženo. Iskaz je ono rečeno, konkretno materijalizirano. Iskaz se ne može izjednačiti s gramatičkom ili logičkom strukturom. Foucault naglašava da je nemoguće svesti

iskaz na sudove ili rečenice. Naime, postoje iskazi koji gramatički nisu ispravni i u tome su pogledu besmisleni, ali su smisleni unutar nekoga diskursa. Isto tako logički mogu biti potpune besmislice, ali imati diskurzivnu vrijednost. Potrebno je samo pomisliti na književnost. Iskaz je potrebno razlikovati od neke nakupine znakova ali i od rečenica i sudova. Naravno, iskaz može poprimiti oblik rečenica i/ili sudova, ali je njegova specifičnost povezanost s pripadnim područjem. Odnosno, svaki je iskaz povezan s diskurzivnom formacijom, on je kao iskaz jedan i neponovljiv. On se ne može izrezati kao dio, on je uveden u splet odnosa prema objektu. Rečenice ili sudove možemo izdvojiti i analizirati ih u njihovom slobodnom stanju kao rečenice i kao sudove. Iskazi pripadaju lancima iskaza koji tvore značenje, pripadaju diskurzivnim formacijama i svim prije navedenim karakteristikama diskursa. Ono što im omogućuje njihovu egzistenciju, a s time i egzistenciju i održavanje diskursa, jest njihova ponovljiva materijalnost. Iskazi se mogu ponavljati, prepričavati, prenositi i širiti. To je uređeno više institucionalno nego prostorno-vremenski. Odnosno, svaki iskaz dobiva određeni društveni status i postoji određena institucija prijenosa iskaza. Iskaz zato nije potpuno idealan ni potpuno materijalan. On ostaje negdje između, moguće ga je ponovno proizvesti, no ta njemu svojstvena ponovljivost uvjetovana je strogim pravilima odnosa unutar kojih se nalazi. Takvi iskazi nižu se i spajaju se u skupove, odnosno diskurse.

„Nazvat ćemo diskursom određeni skup iskaza utoliko ukoliko oni pripadaju istoj diskurzivnoj formaciji. On ne tvori neku unedogled ponovljivu retoričku ili formalnu jedinicu, čija bi se pojava ili upotreba u historiji mogla utvrditi (i u krajnjem slučaju objasniti). On je sastavljen od ograničenog broja iskaza za koje se može odrediti skup uvjeta postojanja. Tako shvaćen diskurs nije idealan i bezvremeni oblik koji bi, osim toga, imao i povijest. Problem nije u tome kako se i zašto se on pojavio i materijalizirao upravo u toj točki vremena. On je skroz naskroz povijestan – odlomak povijesti, jedinstvo i diskontinuitet u samoj povijesti koji postavlja problem svojih vlastitih granica, svojih prekida, svojih preobrazbi, specifičnih oblika svoje temporalnosti, a ne onaj svoga iznenadnog uskrsnuća usred sporazuma i savezništva vremena.” (str. 148)

Polazeći od pojma diskontinuiteta i prekida Foucault odustaje od općih pojmova koji konstruiraju kontinuitet. Proučavajući medicinske i lingvističke diskurse 18. i 19. stoljeća dolazi do zaključka da se objekti ili ono što je označeno pod objekte radikalno izmjenjuje. Štoviše mijenja se cjelokupna praksa koja tvori te diskurse. On pristupa individualnim diskursima kao praksama, praksama koje nalaze objekte na spletu specifičnih društvenih, ekonomskih, političkih i tehnoloških odnosa i praksama koje nose svoj set pravilnosti. Taj set pravilnosti *a priori*

određuje čitav diskurs i polje razvitka daljnjih iskaza. Diskursi su skupovi iskaza i svaki iskaz unutar nekog diskursa ovisi o tom skupu iskaza. Tako je sve što je moguće iskazati u nekome diskursu podložno pravilnostima odnošenja među iskazima. Diskurs postoji tako dugo dok je ponovljiv, dok su ponovljivi njegovi iskazi. To ne isključuje mogućnost proturječja unutar nekoga diskursa, ona su štoviše rezultat samoga odnosa među diskursima i nužnost unutar razvitka nekoga specifičnog diskursa. Foucault se bavi diskursima koji su izrazito podložni ideologiji, gdje je ideologija, moglo bi se tvrditi, često ono što vodi diskurs. Stoga znanje unutar diskursa ne treba izjednačavati s *episteme*, sa znanstvenim znanjem. Ono to može postati, ali to nije nužno. Znanje unutar diskursa jest ono što može postati iskaz, odnosno ono što proizlazi iz i može se uklopiti u diskurzivne formacije. Foucaultova metoda ne pretendira konačnim objašnjenjima, ona se može baviti ili ne baviti odnosima bilo kojih setova diskursa. Kada je primjenjena na konkretnu racionalnost, ona ima karakter umnažanja, otvaranja novog polja historijske analize, ne svodive na opći, sveobuhvatni model.